

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

Bakalářská práce

Vera Arshinnikova

Fenomén nure očiba (“mokré spadlé listy”) v japonské společnosti

The nure ochiba (“wet fallen leaves”) phenomenon in Japanese society

Praha 2017

Vedoucí práce: doc. Ing. Jan Sýkora, M. A., Ph. D.

Poděkování:

Chtěla bych poděkovat vedoucímu této práce, panu docentu Janu Sýkorovi, za jeho cenné rady a připomínky, které přispěly je vzniku této práce. Také bych chtěla poděkovat svým rodičům za jejich podporu během celého studia i psaní této práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 2017

.....

Vera Arshinnikova

Abstrakt:

Táto práce se zabývá fenoménem rozvodu v důchodovém věku v Japonsku. Interpretuji tento problém v širším společenském kontextu, to jest s přihlédnutím k ekonomické, politické a hodnotové situaci v zemi. Nejprve popisují zahájení společenské diskuze k problému, jež se odehrálo v 90. letech 20. století. Následně identifikuji rizikovou skupinu obyvatelstva, kterou se ukazuje být první poválečná generace (1945-1947) *sararímanů* – zaměstnanců firem. Popisují podmínky, za kterých se formovaly vztahy v jejich rodinách a docházím k závěru, že jejich základní charakteristikou je genderová segregace činnosti a životních orientací mezi muži a ženami. Zároveň identifikuji represivní charakter mužské identity, která je vázána na práci a podnik, a vnitřní různorodost ženské identity. Po odchodu muže do důchodu dochází ke střetu identit obou manželů. K rozvodu dochází v případě, že snahy muže a ženy se vyrovnat se změnami sociálních rolí jsou nevzájemné a manželé nejsou ochotni se navzájem přizpůsobit.

Klíčová slova: nure očiba, rozvod v důchodovém věku, syndrom muže v důchodu, *sararíman*

Abstract:

This thesis deals with the phenomenon of retirement divorce in Japan. I interpret this problem in a wider social context, that is, taking into account the economic, political and value system situation in the country. I first describe the commencement of a social discussion on the issue which took place in the 1990s. Subsequently, I identify the population at risk, which is the first post-war generation (1945-1947) of salarymen - company employees. I describe the conditions under which relationships have been formed in their families and I conclude that their basic characteristics are gender segregation of activities and life orientations between men and women. At the same time, I identify the repressive character of male identity which is tied to work and company, and the internal diversity of female identity. After retirement, the two spouses' identities clash. Divorce occurs if the efforts of men and women to cope with changes in social roles aren't mutual and spouses are unwilling to adapt to each other.

Keywords: nure ochiba, retirement divorce, retirees husband syndrome, salarymen

Obsah

Úvod	6
1. Vznik a vývoj společenské diskuze	9
2. Vymezení rizikové skupiny	12
3. Poválečné rodinné a genderové poměry	16
3. 1. Makrosociální rámec	16
3. 2. Genderová segregace rolí v rodinách <i>sararímanů</i>	19
3. 2. 1. Muž – živitel rodiny a žena – hospodyňka.....	20
3. 2. 2. <i>Ikigai</i> – „zdroje sebenaplnění“	22
4. Vliv odchodu do důchodu na spokojenost v manželství.....	25
4. 1. Teoretická východiska	25
4. 2. Případ manželství <i>nure očiba</i>	26
4. 2. 1. Syndrom muže v důchodu	30
4. 2. 2. Komunikační problémy párů	33
Závěr	39
Seznam použitých zdrojů	42
Rejstřík japonských termínů	46

Úvod

Japonský termín *nure oči*ba, do češtiny překládaný jako “mokrý spadlý list”, metaforicky odkazuje k fenoménu rozvodů v pozdním věku, jehož projevy jsou v Japonsku pozorovatelné od 90. let 20. století (Hidaka, 2010; Kumagai, 2014).

“Když se snažíte mokré list vymést z domu, lepí se k zemi a je těžké ho pak odstranit z podlahy” (Hall, 2000, 41). Takovýmto poněkud ironickým způsobem označují manželky své muže, kteří po odchodu do důchodu nenacházejí si žádné jiné životní uplatnění (Hidaka, 2010; Aronsson, 2014). Jsou najednou nuceni zůstat doma, nemajíce žádné koníčky nebo nápady na to, jak jinak zacházet se svým volným časem, jelikož podstatnou část svého života strávili v zaměstnání. Místo tak velká část jejich osobní identity a ocitají se v podmínkách těžké emocionální a fyzické závislosti na svých manželkách. Ženy ale jsou frustrovány z jejich stálé přítomnosti doma, neboť nechtějí své dlouhodobě ustálené zvyky přizpůsobovat potřebám manželů. Komunikační problémy a oboustranný stres, vyvolaný změnou životních poměrů, se často stávají příčinou rozvodu (Hidaka, 2010).

Předtím, než přikročíme k vymezení cílů následující práce a podrobnějšího zkoumání vybraného problému, je na místě objasnit si termíny, se kterými budeme dále pracovat.

Původní japonský název pro fenomén rozvodů v pozdním věku je *džukunen rikon*. *Džukunen* je jedním z mnoha specificky japonských označení pro věkové skupiny, která zároveň vyjadřují jistou úroveň sociální participace jejich příslušníků (například *ródžin* [starší lidé], *kórei* [vyšší věk], *chúkónen* [středně staří] apod.) (Alexy, 2007). V anglojazyčné literatuře se termín *džukunen* nejčastěji překládá jako „middle-aged“ nebo „silver age“, což nevyjadřuje skutečný smysl daného výrazu. Překlady totiž vyvolávají dojem, že se jedná buď o lidi ve středním věku nebo o seniory. Avšak ve skutečnosti *džukunen* odkazuje ke skupině lidí ve věku mezi 45 a 65 lety, blízkém období odchodu do důchodu (Ibid.). Někteří výzkumníci vyjadřují názor, že termín *džukunen rikon* je přímo

vázán na odchod do důchodu – totiž pojmem „rozvod v pozdním věku“ se myslí rozvod, který se odehrává těsně před nebo po odchodu muže ze zaměstnání (Alexy, 2007; Kumagai, 2006). Kumagai (2014) uvádí synonymické výrazy, kterými se taky dá vyjádřit podstata daného problému: *taišoku-kin rikon* [rozvod včetně rozdělení penze], *teinen rikon* [rozvod v důchodovém věku], a *nure očiiba rikon*, jehož význam jsme si před chvílí ozřejmili.

Dále je třeba podotknout, že podstatnou charakteristikou rozvodu v důchodovém věku je relativně dlouhá doba trvání rozváděného manželství. Samotná skutečnost, že se rozvod odehrál těsně před nebo po odchodu muže do důchodu není postačující pro označení jako *džukunen rikon* nebo *nure očiiba rikon*. Doba trvání takového manželství před rozvodem by měla čítat minimálně 20 let (Aronsson, 2014; Kumagai, 2014).

Nyní tedy přikročíme k vymezení *předmětu* našeho zkoumání: jsou jím japonská manželství, k jejichž rozvodu došlo těsně před nebo po odchodu muže do důchodu a která trvala alespoň 20 let.

Existuje stereotyp, že čím jsou manželé starší a doba jejich soužití delší, tím stabilnější je jejich svazek. Nelze říci, že by podobné tvrzení nemělo žádný základ – je pravděpodobné, že s věkem oběma manželům přibývá zkušeností a jsou připravenější řešit rodinné problémy poklidně. V Japonsku jsou rozvody v důchodovém věku ve skutečnosti spíše výjimkou, než pravidlem. Je ale pozoruhodné, že se podíl rozvodů v této skupině mezi roky 1975 a 2015 ztrojnásobil (vzrostl z 5, 8% na 16, 4%). Oproti tomu, u manželských párů sezdáných méně než 20 let podobné významné změny nepozorujeme (Ministry of Health, Labor and Welfare, 2017). Tento trend by mohl naznačovat jisté specifické charakteristiky daných manželství nebo poukazovat na důležité události, které se v této době odehrály a ovlivnily tak úroveň rozvodovosti ve starším věku (Lee, Tufiş, Alwin, & Teachman, 2010).

Vzhledem ke stárnutí japonské populace se problém jeví jako stále aktuální, společensky diskutovaný a zároveň málo prozkoumaný. Podle údajů japonského Ústavu pro populační a sociální statistiku, v posledních letech došlo ke značnému nárůstu počtu domácností, tvořených jenom páry ve věku 65 let a

více. Mezi lety 1975 a 2005 jejich podíl vzrostl z 6, 2 % na 22 %. Pokud jsou zahrnuty případy, kdy je jeden z partnerů mladší, než 65 let (obvykle manželka), tato hodnota pro rok 2010 čítá 29, 3 %. V případě, že v souladu s očekáváními tento trend bude pokračovat, domácnosti starších párů budou tvořit třetinu všech domácnosti seniorů v Japonsku (ÚPSS, 2012).

Z výzkumu deníku „Asahi šimbun“ z roku 2006 vyplývá, že se o tento problém zajímá čtvrtina japonského obyvatelstva, přičemž muži projevují mírně nižší zájem, než ženy (24 % oproti 31 %) (Kumagai, 2014).

Cílem této práce bude identifikovat možné příčiny vzniku fenoménu *nure oči*ba a popsat jeho odraz v současné japonské společnosti. V souladu s klasickou teorií studia rozvodovosti se pokusím interpretovat tento problém v širším společenském kontextu, to jest s přihlédnutím k ekonomické, politické a sociálně hodnotové situaci v zemi (Goode, 1966).

Nejprve je potřeba pochopit, jak se problém rozvodu v důchodovém věku dostal do centra společenské pozornosti a začal být vnímán jako nebezpečný pro stabilitu japonské rodiny v nadcházejícím století – této otázce je věnována první ze čtyř kapitol práce. Následně, ve druhé kapitole, vysvětluji základní rysy manželství *nure oči*ba a identifikuji skupinu obyvatelstva, jež je nejvíce náchylná k rozvodům v důchodovém věku. Třetí kapitola se zabývá makro a mikrosociálním rámcem poválečného rodinného uspořádání, kde pojednávám o podmínkách, za kterých se budovaly vztahy uvnitř těchto rodin. Důležitým závěrem je rozhodující úloha genderové segregace činnosti a aspirací v těchto rodinách, která se odráží v různých očekáváních starších mužů a žen od svých manželství. Této otázce je věnována poslední, čtvrtá kapitola práce, kde identifikuji problémy, s nimiž se starší páry musejí vyrovnávat, a rizikové typy chování, jež vedou k rozvodu v důchodovém věku.

1. Vznik a vývoj společenské diskuze

Při vymezení tohoto fenoménu jako sociálního problému a následném zahájení společenské diskuze sehrála významnou úlohu média. Termín *džukunen rikon* byl poprvé použit v novinovém článku již v roce 1983 (Alexy, 2007), ale největší pozornosti se mu dostává právě od 90. let, kdy v Japonsku trvale roste míra rozvodovosti. Společnost procházela velkými změnami, a to jak ekonomického, tak sociálního rázu – postupně se rozkládal systém celoživotního zaměstnání, který dříve zajišťoval finanční stabilitu velké části populace, a zároveň se měnily hodnotové orientace lidí.

Například se významně rozšířil trend ještě ze 70. let propagující zejména v ženských časopisech uvolněnější pohled na rozvod jakožto na jeden z pozitivních důsledků ženské emancipace (Ochiai, 1997). V roce 1978 ženy iniciovaly 64, 4% soudních sporů ohledně rozvodu, v roce 2011 – již 72, 4%, což naznačuje trvale menší spokojenost žen s jejich manželstvími ve srovnání s muži a jejich neochotu se s ní dále mířit (Kumagai, 2014). Nové koncepty se říkalo „Rozvod s úsměvem“ („*Nikoniko rikon*“) nebo „Pozitivní rozvod“ („*Podžitibu rikon*“) (Fuess, 2004). Klíčový význam této hodnotové změny spočíval nejen v oslabení společenského stigma, ale i v převzetí iniciativy směřující k rozvodu do rukou ženy. Titulky týdeníku „Aera“, populárního v 90. letech, pravidelně zdůrazňovaly význam emocionálního naplnění pro vdané ženy, kterého se jim ale od jejich zaměstnaných mužů často nedostávalo (Fuess, 2004; Alexy, 2007).

Druhým významným tématem mediálních diskuzí o aktuálních sociálních problémech se tak v 90. letech stává tzv. „mužská otázka“. Média reflektovala změny hodnotových poměrů a opakovaně představovala muže jako „překvapené oběti rozvodů“, kterých se jejich manželky chtějí zbavit. Autoři článků v ekonomických časopisech pokládaly svým mužským čtenářům rétorickou otázku, jestli se ve svém manželství cítí bezpečně. Na konci 20. století totiž došlo k jisté výměně rolí mezi ženou a mužem: v japonské minulosti se obětí rozvodu nejčastěji stávala mladá snacha, s níž její manžel odmítl žít. Od 90. let 20. století se touto obětí najednou stává starší muž, který se připravuje odejít do důchodu a nečekaně dostává od své ženy návrh na rozvod (Fuess, 2004).

Na pozadí těchto sociálních změn vznikají další diskuze o rolích mužů v současné japonské společnosti a problémech, se kterými se nově musí vyrovnávat. V 90. letech 20. století v Japonsku došlo ke ekonomické krizi (prasknutí tzv. „bublin“), proto většina těchto diskuzí se točila kolem smysluplnosti stávajícího modelu celoživotního zaměstnání. Objevují se hlasy vyjadřující potřebu změn v oblasti japonské firemní kultury, charakterizované jako represivní. Reagovaly tak na karikatury, které zesměšňovaly současné problémové skupiny mužské části obyvatelstva, včetně takzvaných *nure očiba* (Fuess, 2004).

Společenský zájem o problém rozvodovosti ve starším věku pokračoval ve 21. století a byl živěn zejména širokou prezentací tohoto fenoménu v médiích. Velký vliv měl populární televizní seriál „*Džukunen rikon*“ („Rozvod v důchodovém věku“) z roku 2005, který byl obzvlášť populární mezi ženami ve středním věku. Diskuzi o problému „rizikových manželství“ posunul na úroveň veřejných debat mezi manželskými poradci a vyvolal další vlnu mediálního zájmu o tento problém (Alexy, 2007).

V roce 2002 hrubá míra rozvodovosti v Japonsku dosáhla svého vrcholu a pak začala postupně klesat, což by mohlo být vysvětleno dvěma faktory: za prvé, mírným oživením v japonské ekonomice, a za druhé – novelou důchodové legislativy připravenou pro rok 2007. Zákon nově umožňoval ženě, která věnovala celý svůj život péči o domácnost, kvůli které nebyla oficiálně zaměstnaná, nárokovat polovinu důchodu svého manžela i poté, co se s ním rozvede. Podle dřívější důchodové legislativy žena neměla na důchod svého manžela žádný nárok (Kumagai, 2006, 2014).

Pokles rozvodovosti po roce 2002 byl očividně spojen s hromadnou dezinterpretací dané legislativy, která vzbudila u Japonek dojem, že polovinu důchodu svého manžela budou dostávat automaticky a po celý život. Proto předpokládaný rozvod odložily do „lepších časů“. Ze strany veřejnosti se tedy očekávalo, že od roku 2007 počet rozvodů znovu vzroste (Alexy, 2007). Realita však byla jiná: hrubá míra rozvodovosti v Japonsku si zachovala svůj mírně klesající charakter. Příčinu je nutno hledat, jak již bylo řečeno, v chybné

interpretaci dané legislativy (Kumagai, 2014). Ve skutečnosti zákon stanovil polovinu důchodu muže jako *maximální* částku, kterou by žena mohla potenciálně dostávat i po rozvodu, a to jen v průběhu období, kdy její bývalý manžel bude naživu. Správná interpretace zákona také předpokládala, že se manželé na svých podílech dohodnou mezi sebou a Rodinný soud pak jejich domluvu schválí, což může být komplikovaný a docela stresující proces (Kumagai, 2014; West, 2011). Starší ženy tak byly znovu vystaveny perspektivě finančních problémů po rozvodu, což některé z nich pravděpodobně odradilo od řešení nesouladů v rodině rozvodem.

2. Vymezení rizikové skupiny

Na tomto místě se nabízí následující otázka: proč se tedy Japonky ve starším věku rozvádějí se svými muži, a to i navzdory zřejmým finančním komplikacím, které jim hrozí?

Statistika příčin rozvodovosti v Japonsku ukazuje, že ačkoliv rozchod z důvodů rodinné disharmonie nebo potřeby zachránit rodovou linii (například, z důvodu neplodnosti jednoho z manželů) se častěji vyskytuje u mladých párů, rozvod na základě osobní nespokojenosti postihuje manželství nezávisle na době jejich trvání. V moderním Japonsku finanční problémy nejsou obecně rozšířeným důvodem pro rozvod – nejčastěji je jako hlavní příčina uváděna osobní nespokojenost, a to jak na straně žen, tak mužů (Kumagai, 2014).

Je důležité poznamenat, že důvod pro rozvod v Japonsku musí být uveden jenom v případě, že k němu dojde cestou soudního rozhodnutí a ne na základě tzv. „vzájemného souhlasu“ mezi manžely. Druhý jmenovaný způsob rozvodu manželství je v Japonsku obecně rozšířenější, i když mezi roky 1950 a 2012 jeho podíl na celkovém počtu rozvodů klesl z 95, 5 % na 87, 1 %. Ve stejné době podíl soudních případů vzrostl z 3, 9 % na 10 %, přičemž většina z těchto sporů byla zahájena ženami (Kumagai, 2014; Fuess, 2004).

Uvedená fakta mohou být náznakem rostoucí individualizace japonské společnosti a s ní spojenému většímu významu, který se nově přikládá osobní spokojenosti v manželství (Kumagai, 2014). Důraz na konformitu a tradiční etika vyhýbání se konfliktu sice nejsou v japonské společnosti úplně mrtvé, ale zdá se, že se jejich vliv v oblasti rodinných záležitostí oslabuje (je to například vidět na dříve zmíněném rostoucím počtu soudních sporů), což pravděpodobně má vliv i na motivaci jedinců při uvažování o rozvodu. Ženská emancipace, pokračující v Japonsku od 70. let, taky zahrála v procesu demokratizace procesu rozvodu jistou roli (Ochiai, 1997). To znamená, že se na moderní rodinu dnes pohlíží spíše jako na svazek dvou individuů, než jako na institucionální jednotku v duchu *ie* – tradičního japonského modelu rodinného uspořádání, založeného na konfuciánském morálním principu přísné hierarchie (Ochiai, 1997; Sekiguchi,

2010).

Rok 2007 byl rizikovým pro japonská manželství nejen kvůli výše diskutované důchodové legislativě, ale i proto, že v tomto roce do důchodu začala odcházet početná generace takzvaných baby-boomerů – kohorta lidí, kteří se narodili v poválečných letech 1945-1947. Přibližně 7 milionů mužů odešlo do důchodu mezi roky 2007 a 2009, což bylo mimořádně velké číslo (Kumagai, 2014).

Kumagai (2006) zjistila, že nárůst podílu rozvodů ve starším věku, pozorovaný již od 90. let 20. století, je z větší části způsoben právě rozchody manželů, již patří k této generaci. Specificky jde o rodiny takzvaných bílých límečků (japonsky *sararímanů*, z anglického *salarymen*) a jejich manželek, ve většině případů – žen v domácnosti (Hidaka, 2010; Kumagai, 2014). Natolik věkově a stratifikačně vyhraněná skupina obyvatelstva přirozeně vyvolává dojem, že odpověď na otázku o příčinách vzniku fenoménu *nure očiba* je potřeba hledat v oblasti specifických životních podmínek, kterým byla tato manželství vystavěna v době jejich trvání.

Je na místě říci, že růst rozvodovosti v důchodovém věku je z velké části výsledkem změn v moderním rodinném uspořádání. Ale zvláštnost fenoménu *nure očiba* spočívá v tom, že odchod muže do důchodu se ukazuje býti určitým předělem, po kterém se v rodině odehrává konflikt nebo začíná pomalu zrást krize. Nemůžeme zároveň tvrdit, že samotný odchod do důchodu nebo problémy, které vznikly po něm, jsou jedinými možnými podněty pro rozvod ve starším věku. Naopak, je spíše pravděpodobné, že ve většině případů těch příčin bylo více a odchod muže ze zaměstnání se stal katalyzátorem, který již existující nesoulady zostřil a prohloubil (Alexy, 2007; Hidaka, 2010). Proto je důležité mít na zřeteli konkrétní podobu vztahů uvnitř těchto problémových manželství, vytvořenou v průběhu více než 20 let spoluzití.

Jako důležitá se taky jeví skutečnost, že iniciátorkou rozvodu v důchodovém věku v drtivé většině případů je žena, specificky – žena, která svůj život věnovala starosti o domácnost. Její nespokojenost především souvisí s narušením jejího rutinního životního stylu, součástí kterého její chybějící

manžel byl jenom okrajově. Pro manželství, která skončila tzv. rozvodem *nure očiiba*, byla charakteristická výrazná genderová segregace rolí uvnitř rodiny a z ní pramenící nízká míra vzájemné komunikace mezi manžely. Nejčastěji šlo o jednostranné pokusy o rozhovor ze strany ženy a hlavním tématem konverzace mezi manžely byly jejich děti (Iwao, 1993; Kumagai, 2014).

Na straně oběti rozvodu se tak nejčastěji ocitá bývalý zaměstnanec firmy, který, jak jsme si krátce objasnili v úvodu, svůj život strávil fakticky mimo rodinu a věnoval se zaměstnání. Konflikt mezi manžely vzniká teprve v období, kdy po odchodu muže do důchodu žena je vystavěna nutnosti trávit v jeho společnosti více času, než si na to zvykla během období jejich svazku (Hidaka, 2010). V roce 1996 byli *sararímani* charakterizováni jako „muži 7-11“, jelikož pracovali od 7 ráno do 11 večer a šest dní v týdnu. To znamená, že průměrný zaměstnanec firmy v Japonsku trávil mimo dům a rodinu 16 hodin denně (104 hodiny týdně) a doma mu fakticky zbýval čas jenom na spánek. Statistika z roku 1999 ukazuje, že muži věnovali svým dětem přibližně 7 minut denně a stejný čas starosti o domácnost. Workoholismus a práce přesčas se tak staly součástí pracovní etiky a přítomnost muže a otce v rodině byla obětována ve prospěch budování ekonomického blahobytu země (Adams, 2012).

Společné socializační aktivity taky nebyly pro manželství *nure očiiba* obvyklé: genderová segregace se týkala nejen práce, ale i způsobu, jakým manželé trávili svůj volný čas. Takové páry jednoduše neměly možnost v průběhu svého manželství navázat vzájemné pouto, které by se mohlo stát základem pro společné užívání si života v důchodu. Ani ve věku, kdy oba manželé mají nejvíce volného času za celý život, stále není pro japonské seniory zvykem trávit čas společně (Kumagai, 2014). Vztah, který se vytvořil mezi nimi, se svou podobou spíše přibližuje vzájemné materiální závislosti, než intimnímu partnerství (Giddens, 2013), což může vysvětlovat skrytou křehkost manželství *nure očiiba*. Vogel (1986) dokonce charakterizoval Japonsko jako „společnost vzájemné závislosti“ – v případě zkoumaných námi manželství tedy jde o závislost muže na ženě, která se stará o domácnost a zajišťuje tak jeho denní potřeby, a o závislost ženy na plátu jejího muže (Hidaka, 2010).

Iwao (1993) identifikovala tři hlavní charakteristiky manželství, uzavřených mezi členy první poválečné generace: 1) přetrvává pragmatický, neromantický pohled na manželství; 2) mezi manžely existuje značná emocionální vzdálenost; 3) „domácí“ role ženy jako hospodyňky je nezpochybnitelná. Ale zároveň autorka poukazuje na to, že podobný model rodinného uspořádání poskytuje dobrý základ jednak pro úspěšné vyhýbání se možným konfliktům, jednak pro krizi a potenciální rozvod manželství. Podle ní právě tyto charakteristiky – značná autonomie manželů a nízká míra vzájemné komunikace – jsou příčinami rostoucí míry rozvodovosti v 90. letech 20. století (Iwao, 1993).

Je možné udělat závěr, že ve vztahu k manželstvím, jež jsou náchylná k rozvodu *nure oči*ba, se dají aplikovat obě charakteristiky: vzájemná závislost manželů a zároveň značná míra jejich autonomie. Z oné autonomie, pravděpodobně, vyplývá závislost – oba členové domácnosti se nemohou obejít bez pomoci druhého, ale jejich vztah zachovává neintimní, utilitární charakter. Po odchodu do důchodu muž již nemůže plnit roli živitele rodiny – svoji základní a v podstatě jedinou povinnost v rámci domácnosti. Mizí tak samotný základ, ustálený princip fungování podobného manželství, což je významným zdrojem frustrace pro muže a jeho manželku (Hidaka, 2010). Jsou zcela na místě následující otázky: proč výhradně muž zastává pozici živitele rodiny a jeho manželka roli ženy v domácnosti? Bylo tomu tak vždycky, nebo poválečná generace zažila nějaké makrosociální změny, které vedly k utvoření nových hodnot?

Aby bylo možné na ně odpovědět, je nezbytné podívat se podrobněji na uspořádání rodiny v poválečném Japonsku, které, jak záhy zjistíme, vytvořilo podmínky pro přísnou genderovou segregaci rolí v rodině a nepřímo pro vznik fenoménu *nure oči*ba. V následující kapitole se podíváme na podobu vztahů v rodinách první poválečné generace *sararímanů*, dříve identifikované jako nejvíce náchylné k rozvodům v důchodovém věku. Nejprve si ozřejmíme politické a ekonomické aspekty utvoření nového modelu rodinného uspořádání.

3. Poválečné rodinné a genderové poměry

3. 1. Makrosociální rámec

Poválečné období znamenalo pro Japonsko nutnou demokratizaci všech oblastí společenského života, a to včetně rodiny. V období okupační správy byl novelizován Občanský zákoník (1948), který oficiálně prohlásil za nezbytný přechod od tradičního rodinného uspořádání *ie* k moderní demokratické rodině. Systém *ie*, již zmíněný v této práci v kontextu společenské změny, odkazuje k patriarchálnímu rodinnému zřízení, kdy v rámci jedné domácnosti žijí tři generace: prarodiče a rodina jejich staršího syna (Isono, 1964). Podíl nukleárních rodin v Japonsku na celkovém počtu domácnosti se mezi roky 1955 a 1975 skutečně vzrostl o 4, 3 %. Je ale pozoruhodné, že tato „demokratizace“ rodinných forem neproběhla na úkor tradičních rozvětvených domácnosti, jejichž podíl zůstal neměnný až do 90. let 20. století. Představa vícegeneračního *ie* jako „ideálního“ rodinného uspořádání přetrvávala ve společenském vědomí i nadále (Ochiai, 1997).

Po válce se Japonsko soustředilo na rychlé hospodářské oživení cestou intenzivní industrializace, která vyústila v stabilní ekonomický růst již od poloviny 50. let. Ten byl doprovázen urbanizací (která čítala 37, 3 % v roce 1955 a v roce 1980 dosáhla 76, 2 % (Ding & Zhao, 2011)) a strukturálními změnami v oblasti práce: stále více zaměstnanců odcházelo z agrárního sektoru do sektoru služeb. Murakami (2015) kvantifikuje míru industrializace země jako podíl sekundárního a terciálního sektoru na celkovém výstupu průmyslu. V roce 1955 tato míra činila 81 %, v roce 1960 – již 90, 1 %, a od té doby nepřetržitě rostla (Murakami, 2015).

Důležitou roli ve společenském životě začala hrát střední třída, zformována již v období Taišó (1912-1926) a reprezentována zejména tzv. *sararímany* – zaměstnanci velkých firem. Ze strany korporací se od nich očekávalo, že budou věnovat práci na hospodářském oživení země podstatnou část svého času a vynaloží na to velké úsilí. Aby zajistil dobrý sociální základ pro

dané počínání, stát vyhlásil novou rodinnou politiku, jež bývá popisována mottem „*otoko wa šigoto, onna wa katei*“ – „muž patří do práce, žena do domácnosti“ (Takeda, 2008).

Navzdory rozšířenému názoru o rostoucí míře pracovní participace žen v poválečném období (Ochiai, 1997), ve skutečnosti v průběhu modernizace v Japonsku došlo k masovému odchodu žen do domácnosti. Tento bezprecedentní jev je v anglojazyčné literatuře označován jako „housewifisation“ (Leung, Zietsma, & Peredo, 2014; Ochiai, 2014). Poválečná generace byla v tomto smyslu opravdu unikátní: ženy, které se narodily v letech 1926-30, měly podstatně větší šanci pracovat celý život mimo vlastní domácnosti, než ženy z kohorty 1946-50. Statistika ilustruje, že míra ženské pracovní participace stabilně klesala mezi roky 1955 a 1975: z 56, 7 % na 45, 7 %, kdy dosáhla minima za celé 20. století. Později došlo k opačnému trendu a míra pracovní participace žen v roce 1990 stoupla na 50, 1 %, což ilustruje nejednoznačnost tohoto trendu poválečného rodinného uspořádání (Ochiai, 1997). Dá se usoudit, že byl přínosný jenom pro určité období ekonomického a politického vývoje země.

„Přirozená“ dělba práce byla upřednostňována v období budování tzv. ekonomického zázraku: muž vystupoval v roli živitele rodiny a trávil dlouhé hodiny v zaměstnání, zatímco pro ženu byla předurčena role „strážkyně krbu“ a pečovatelky o domácnost. Spojenými silami tyto rodiny, v rámci kterých každý měl jednoznačně vymezené povinnosti, zajišťovaly ekonomický růst země. Žena v domácnosti se tak stává institucionálně nařízeným ideálem ženskosti v poválečném Japonsku, a zaměstnanec firmy ideálem mužskosti (Takeda, 2008; Leung, Zietsma, & Peredo, 2014).

Druhou důležitou charakteristikou poválečné generace, jejíž představitelé se narodili v období nízké úmrtnosti a vysoké porodnosti (1947-1949, japonsky *dankai no sedai*), byla její mimořádná početnost. Státu se jevila jako přednost a zároveň jako nebezpečí, jelikož musel vytvářet nová pracovní místa. V případě selhání nové ekonomické politiky, směřované na obnovení národního

hospodářství, Japonsku hrozila velká míra nezaměstnanosti (Ochiai, 1997). Tato skutečnost spolu s institucionálním nařízením nových genderových poměrů se ukazuje být základem pro hospodářský růst od 50. let 20. století, což ještě jednou demonstruje vzájemnou provázanost ekonomické situaci v zemi a její rodinně-demografické struktury (Takeda, 2008; Ochiai, 2014).

Další poválečné rodinné reformy, přijaté v 70. a 80. letech, potvrzují tuto tezi. Toto období znamenalo pro Japonsko pokračující ekonomický vývoj a výhodnou demografickou situaci (díky velké nabídce pracovních síl), ale pořád existoval problém spravedlivé distribuce nově vzniklého blahobytu mezi obyvateli. V politických kruzích vznikla diskuze o potřebě vybudování tzv. „sociální stát japonského typu“, a to na základě orientace na rodinnou soudržnost a z ní plynoucí schopnost domácností postarat se o svoje mladší a starší členy samostatně. Proto tyto reformy jsou označovány za „familialistické“ (Chan & Hayashi, 2010; Takeda, 2008; Ochiai, 2014).

Jejich významným zastáncem byl premiér Jasuhiro Nakasone (1982-1987), který prosazoval v Japonsku politiku neoliberalismu podle evropského a amerického vzoru. V období jeho vlády „ženské otázky“ a rodině se dostává mimořádné politické pozornosti a stává se z nich významný instrument tvorby hospodářské politiky. Nakasoneho reformy byly v podstatě směřovány na zachování stávajícího systému „muž patří do práce, žena do domácnosti“: nově zavedl daňové úlevy pro zaměstnance, jejichž roční příjem činil méně než 1 milion jenů. Tato reforma nutila ženy udržovat svojí pracovní dobu a platy na nízké úrovni, aby tak mohly snížit daňové zatížení své rodiny. Premiér Nakasone stavěl svoje „familialistické“ reformy na principu, že péči o děti a starší členy domácnosti si každá rodina musí zajistit sama a že je to primárně ženská zodpovědnost (Aronsson, 2014; Ochiai, 2014).

Výsledkem těchto anachronistických reform bylo pokračující trend „housewifizace“, jelikož hodně žen preferovalo roli hospodyňky z ekonomických důvodů. V 80. letech tak došlo k institucionálnímu upevnění rodinných a genderových poměrů z 60. let, které prohlašovaly rodinu *sararímana* a ženy

v domácnosti za vzor „standardní“ japonské rodiny (Ochiai, 2014; Zunz, Schoppa, & Hiwatari, 2002). Všechny tyto poválečné makrosociální změny vytvořily politický a ekonomický rámec pro fungování rodiny a staly se významným zdrojem pro formování hodnot v japonské společnosti. Genderová segregace, která se nachází v centru naší pozornosti, se ukazuje být jádrem státní rodinné politiky během druhé poloviny 20. století. Cílem této strategie, jak jsme zjistili, byla racionalizace rodinného systému za účelem zajištění rychlé ekonomické obnovy Japonska. Jak se tato změna promítla do vztahů v rodinách bílých límečků a jejich manželek vysvětlí následující podkapitola.

3. 2. Genderová segregace rolí v rodinách *sararímanů*

Segregace znamená „oddělení“. Ve spojení s genderem tedy můžeme hovořit o genderové segregaci, která označuje rozdělení okruhů lidské činnosti na takzvané „ženské“ a „mužské“. Definice „ženskosti“ a „mužskosti“ je závislá jednak na kulturních zvycích, jednak na objektivních podmínkách doby, kterým je společnost vystavena. Jak víme z předchozí kapitoly, generace, jež se nachází v centru naší pozornosti (1947-1949), měla tyto podmínky jednoznačně určené a musela jim svoje hodnoty a chování přizpůsobovat. Ekonomicko-politický rámec země se tak stal zdrojem formování nové společenské etiky.

Nemůžeme zároveň tvrdit, že genderová segregace v rodinách vznikla teprve v poválečném období, nezávisle na tradičních kulturních normách. V Japonsku se maskulinita vždycky definovala jako jistý opak ženskosti – předpokládalo se totiž, že muži jsou přirozeně schopnější ve veřejném vystupování (*šakai*), než ženy, jejichž oblastmi působení by měly být domácí práce a rodina (*katei*). Tyto tradiční kulturní normy podporovaly každodenní reprodukci genderové segregace rolí, která mimo jiné byla součástí státní politiky (Roberson & Suzuki, 2005).

Můžeme uzavřít, že genderová segregace v poválečném Japonsku měla dva hlavní zdroje formulace a reprodukce: jednak tradiční kulturní predispozice, jednak ekonomické a politické podmínky doby.

3. 2. 1. Muž – živitel rodiny a žena – hospodyňka

Nyní se můžeme vrátit k otázce podob „ženskosti“ a „mužskosti“ v rodinách *sararímanů*. Nejprve si připomeňme, že z pohledu tehdejší společnosti zaměstnanec firmy ztělesňoval představu ideálního muže (Roberson & Suzuki, 2005). Oddanost své práci, věrnost zájmům podniku, pilnost a sebeobětavost byly kvality, kterými by měl disponovat (Chan & Hayashi, 2010). Od muže se taky očekávalo, že se ožení (ideálně s takzvanou *sengjó šufu* – ženou v domácnosti (McLelland & Dasgupta, 2005)) a bude dobře plnit roli manžela, otce a živitele rodiny. Tomuto konceptu mužskosti se říkalo *daikokubašira* (doslovný význam – centrální sloup tradičního japonského domu, který podpírá střechu). Tento status byl spojen s velkou odpovědností, ale zároveň skrze tuto roli *sararímani* získávali společenskou prestiž a cítili si „jako muži“. Důležitým aspektem *daikokubašira* bylo postavení muže v rámci jeho rodiny jako jediného „chlebováře“, který svým platem zajišťoval živobytí pro svoji manželku a děti (Chan & Hayashi, 2010; Hidaka, 2010).

Sararímani z generace *dankai no sedai* (1947-1949) dodnes vnímají tento koncept jako synonymum bytí mužem. Možnost provozovat životní styl *daikokubašira* byla vnímána z jejich strany spíše jako výhoda a čest, kterou současná generace *sararímanů* postrádá kvůli jiným sociálním a ekonomickým podmínkám. Pro muže z této kohorty pocit, že jsou „chlebovárci“ pro své domácnosti byl hlavním zdrojem budování vlastní identity, skrze níž pěstovali svůj pocit významnosti a mužskosti (Hidaka, 2010).

Genderová segregace v rodinách bílých límečků, řízena ideologií *daikokubašira*, určovala pro ženy roli hospodyněk. Úlohou manželky *sararímana* byla nejenom domácí práce (vaření, úklid apod.), ale taky řízení rodinných

financí a péče o děti. Této „ideální ženě“ se říkalo *rjósai kenbo* („dobrá manželka, moudrá matka“). Jak plyne z názvu tohoto genderového konceptu, velký význam se přikládal roli ženy jakožto matky – očekávalo se, že bude věnovat veškerý volný čas výchově a vzdělávání vlastních dětí. Ačkoliv se tento pojem v moderním Japonsku považuje za poněkud zastaralý, muži z kohorty 1947-1949 se o něm často zmiňují ve spojení se svými manželkami a celkově ho vnímají pozitivně (Hidaka, 2010; Moore, 2010).

Rodiny *sararímanů* se lišily mírou genderové segregace od jiných skupin japonského obyvatelstva. V rodinách farmářů nebo řemeslníků též existovalo rozdělení úkolů na „ženské“ a „mužské“, ale tyto hranice byly poněkud méně výrazné; předpokládalo se, že ženy budou přispívat k rozpočtu domácnosti společnou prací s manželem, ať už na poli nebo v dílně. Naproti tomu v rodinách *sararímanů* manželé měli dvě odlišné sféry pracovní činnosti, které se nestýkaly, a žena se na práci svého muže žádným způsobem nepodílela (což se dá zčásti vysvětlit vyššími profesionálními požadavky na práci *sararímana* (Hidaka, 2010)). Analogicky, participace mužů na domácí práci byla vnímána negativně ze strany žen, které měly tendenci považovat takové chování za intervenci, ohrožující jejich samostatnost (Vogel, 1971).

Rozdělení oblastí působení na „mužské“ a „ženské“ bylo charakteristické nejen pro práci, ale i pro socializační aktivity párů. Návštěvy příbuzných, kamarádů a sousedů byly primárně ženskou povinností a jen zřídka se muži účastnili nějakých neformálních aktivit v rámci svých komunit. Sociální životy *sararímanů* se točily kolem práce a vztahů s kolegy, zatímco jejich manželky se více identifikovaly se svými rodinami a komunitami. Vogel (1971) poukazuje na to, že *sararímani* a jejich ženy často ani neměli žádné společné kamarády nebo známé. To se vysvětluje mimo jiné tím, že případné seznámení manželky s kolegy jejího muže ohrožovalo vnitroskupinovou stabilitu jeho kolektivu: předpokládalo se totiž, že žena jednak nebude schopná správně ocenit pozici manžela v podnikové hierarchii a chovat se s ní v souladu, a jednak bude závidět manželkám jiných mužů jejich vyšší sociální postavení. Vztahy s kolegy byly pro *sararímány* obzvlášť důležité kvůli tomu, že v rámci systému celoživotního

zaměstnání pracovali v jednom podniku a spolu se stejnými lidmi v průběhu desetiletí. Společné rekreační aktivity hrály významnou roli ve vytvoření vnitroskupinové solidarity ve firmách a manželky mužů byly vnímány jako jistá hrozba pro její celistvost. Podobný názor byl charakteristický nejen pro samotné *sararímany*, ale také pro vedení firem, ve kterých byli zaměstnání: existovalo pravidlo, které přímo zakazovalo ženám pracovat ve stejném podniku jako jejich manželé. Vedlo to k důslednému oddělování pracovních a rodinných životů mužů (Hidaka, 2010; Vogel, 1971).

Vzhledem k tomu, že *sararímani* věnovali podstatně více energie a času své práci než manželkám a dětem, není divu, že se pro ně stala ústředním životním prvkem. Ideologie *daikokubašira* formovala maskulinitu muže skrze jeho pozici zaměstnance firmy, jelikož pracovní podmínky s jejich důrazem na výkon v podstatě nedávaly prostor pro jiné zdroje formování identity (Roberson & Suzuki, 2005). V následujícím oddílu se podíváme na konkrétní podobu jejich životních orientací, které byly vytvořeny pod bezprostředním vlivem ideologie *daikokubašira*. K tomu využijeme konceptu *ikigai*.

3. 2. 2. *Ikigai* – „zdroje sebenaplnění“

Ikigai je japonský termín, který se kvůli své nejednoznačnosti dá přeložit různými způsoby. Hidaka (2010) a Mathews (2005) uvádějí následující varianty překladu: „zdroje sebenaplnění“, „smysl života“, „životní cíle“, „životní orientace“. Ačkoliv tyto definice mohou znít poněkud filozoficky, v Japonsku termín *ikigai* je běžně užíván v každodenních konverzacích a mediích (Hidaka, 2010). Zároveň *ikigai* se mnohokrát stával předmětem celostátních výzkumů coby dobrý ukazatel hodnotových orientací obyvatelstva.

V roce 1972 vláda uskutečnila velké šetření *ikigai*, v rámci kterého si respondenti měli vybrat z osmi alternativ (rodina, děti, odpočinek, práce, životní styl, sociální aktivity a „jiné“) tu nejdůležitější v jejich životě. Výsledky odhalily, že 70 % žen ve věku 35-45 let považuje děti za své *ikigai*, zatímco 47 % mužů ve stejném věku zvolilo rodinu a práci (Hidaka, 2010; Lebra, 1984). Šetření z konce

80. let ukázalo podobné výsledky: ženy starší 30 let volily děti, muži ve stejném věku považovali za svoje *ikigai* práci a rodinu. Přičemž muži starší 45 let označovali práci jako důležitější z těchto dvou položek, zatímco mladší muži přisuzovali větší význam rodině (Mathews, 2005).

Socioložka Čizuko Ueno poukazuje na skutečnou příčinu toho, proč muži volili rodinu jako svoje *ikigai*. Ačkoliv úloha otce a manžela byla zdůrazňována jako důležitá součást života pravého *daikokubašira*, byla interpretována těmito muži spíše z utilitárního hlediska – jejich role v rodině byla ohraničena poskytováním finanční podpory. „Rodina“ pro ně znamená spíše „práci pro blaho rodiny“, než budování a udržování intimních vztahů mezi členy domácnosti (Chan & Hayashi, 2010; Hidaka, 2010, Mathews, 2005). S tím mimo jiné souvisí nízká úroveň participace *sararímanů* na výchově svých dětí, jelikož tato role se tradičně považuje za ženskou. Podle starší generace bílých límečků úloha otce spočívá v tom, že je pro své děti dobrým příkladem, aniž by přitom s nimi bezprostředně komunikoval. „*Ko wa oja no senaka wo mite sodacu*“ („Děti se učí, když pozorují své rodiče“) byla fráze, kterou velká část mužů použila pro vyjádření svého názoru na roli otce v rodině. Bytí *daikokubašira* bylo pro ně synonymickým s bytím manželem a rodičem (Hidaka, 2010).

Kvalitativní studie Hidaky (2010) a Mathewse (2005) potvrzují rozhodující úlohu práce v životech starší generace *sararímanů*. Pomocí hloubkových rozhovorů Hidaka (2010) zjistila, že ačkoliv *ikigai* není statické a mění se v průběhu života (často se největší zlomy odehrávají po odchodu do důchodu), tito muži považují práci za hlavní zdroj pro sebenaplnění. Starší respondenti z výzkumu Mathewse (2005), kterým v době šetření (1989-1990) bylo mezi 50 a 60 lety, s jistotou prohlašovali práci a podnik za ústřední složku života každého muže. Mathews (2005, 113) konstatuje, že zaměstnání stále je „*de facto ikigai pro většinu japonských mužů*“.

Genderová segregace prostoupila všemi oblastmi života *sararímanů* a jejich rodin. Projevila se v dělbě práce, životním stylu a odlišných hodnotových orientacích žen a mužů. Ideologie *daikokubašira*, produkt doby ekonomického

pokroku v Japonsku, se stala pro muže významným a fakticky jediným zdrojem pro budování vlastní identity. Maskulinita pro ně znamenala loajalitu vůči svému podniku a pracovním povinnostem, které zabíraly všechny jejich čas a neposkytovaly možnost navázat emocionální pouto se svou rodinou. O *sararímanech* se říká, že jsou cizinci pro vlastní děti a manželky, což je cena, kterou zaplatili za možnost být *daikokubašira* (Alexy, 2007; Chan & Hayashi, 2010; Hidaka, 2010). Giddens (2013) hovoří o workoholismu v souvislosti se ztrátou osobnosti a chápe ho jako sociálně akceptovanou formu kompulzivního chování. Kvůli tomu, že tato porucha osobnosti je svým způsobem sociálně přijatelná, zřídka se vnímá jako problém; „*represivní povaha jeho sociální role se stává zřejmou jenom v případě, že se dostává do krizové situace*“ (Giddens, 2013, 116) – například, když se rozpadá manželství jedince nebo ztrácí svoji práci, která byla pro něho „*omamným zážitkem*“ a tlumila všechny jiné jeho potřeby a aspirace (Ibid.)

Tato kapitola nám poskytla vhled do makro a mikrosociálních podmínek, za kterých tito muži formovali svoji identitu. Ozřejmili jsme si, v čem spočívala společenská role *sararímanů* a jaký vliv měla na podobu vztahů v jejich rodinách. Zjistili jsme, že jejich hlavní charakteristikou byla téměř neprostupná hranice mezi „ženskou“ a „mužskou“ oblastí působení; důsledkem byla nízká úroveň komunikace mezi manžely a mezi mužem a jeho dětmi. Tato zjištění jsou důležitá pro studium fenoménu *nure očiiba*, jelikož genderová segregace a spojené s ní hodnoty jsou hlavními zdroji neštěstí těchto mužů a jejich rodin (Hidaka, 2010). V následující kapitole se podíváme podrobněji na příčiny nespokojenosti v těchto manželstvích; nejprve si však zformulujeme dodatečná teoretická východiska, z nichž při popisu fenoménu budeme vycházet.

4. Vliv odchodu do důchodu na spokojenost v manželství

4. 1. Teoretická východiska

Sociální role jsou soubory norem a očekávání, kterým jsou jedinci vystaveni ze strany jiných aktérů a institucí. Teorie rolí stanovuje, že identita – to, jak lidé vidí sami sebe (Leung, Zietsma, & Peredo, 2014) – je pro individua úzce spojena s rolemi, které ve společnosti zastávají (Siebert, Mutran, & Reitzes, 1999). Z této premisy vyplývá důležité zjištění o jisté dualitě lidské osobnosti a procesu jejího formování: role jsou externí, zatímco identita je interní a formuje se pod vlivem rolí (Sveningsson & Alvesson, 2003). Zároveň můžeme usoudit, že daný proces nemusí vždycky probíhat bezproblémově – případná nová společenská očekávání se mohou dostat do konfliktu s již zformovanou identitou jedince (Leung, Zietsma, & Peredo, 2014). Dostáváme se tak k problému životních proměn lidské identity.

Teorie rolí ve spojení s konceptem životního běhu interpretuje odchod do důchodu jako ztrátu role, která může působit jedinci mentální utrpení. Navíc, ztráta jediné a nejdůležitější sociální role – role zaměstnance – se často stává příčinou zhoršení psychického stavu a projevu symptomů deprese (Kim & Moen, 2002). Tato zákonitost však není platná za všech podmínek a odchod do důchodu může působit na jedince pozitivně, jelikož vytváří více možností pro sociální participaci a podle některých studií zlepšuje spokojenost v manželství (Fitzgerald, 2017; Kim & Moen, 2002; Kulik, 2001). Avšak ve vztahu k tématu dané práce je především relevantní negativní stránka této životní proměny; proto dále se soustředíme na faktory, jež vedou k nespokojenosti jedinců se svým novým statutem.

Jak jsme si již ozřejmili, odchod do důchodu je pro jedince spojen se změnou sociální role, která by měla následně pozměnit jeho identitu. Zdá se, že spokojenost se svými sociálními rolemi a úspěšné zformování nové identity jsou klíčovými prvky pro celkovou spokojenost jedince se svým životem (Sveningsson & Alvesson, 2003). Teorie kontinuity sociálních rolí předpokládá, že jedinci ve středním a starším věku mají tendenci si zachovávat své již existující životní

orientace, názory a chování neměnnými; využívají k tomu vlastní strategie adaptace, ustálené v průběhu života. Zároveň velký důraz tato perspektiva klade na dlouhodobý vliv pracovních podmínek a vztahů v rodině na proces odchodu do důchodu a jeho dopad na jedince; během analýzy fenoménu se v úvahu má taky brát dřívější a současný status a role ženy, jejíž muž prochází touto životní transformací (Atchley, 1989). Můžeme tedy usoudit, že dřívější rodinné role mají na identitu jedince trvalý efekt, který může ovlivňovat jeho chování celoživotně, včetně období po odchodu do důchodu.

To znamená, že po odchodu do důchodu může vzniknout napětí mezi novou rolí a již ustálenou identitou staršího jedince, kterou často není ochoten měnit. Životní proměny mají krátkodobý a dlouhodobý vliv nejen na samotného jedince, ale i na jeho vztahy s jinými členy rodiny (O'Rand, Henretta, & Kreeker, 1992). Johnson (1984) zjistil, že změny v rolích a identitách, jež následují po odchodu do důchodu, jsou významnými zdroji stresu pro oba manžely; zároveň si začínají více všímat chyb svého partnera a vytýkat mu je. Vedle toho, spokojenost žen v manželství často klesá poté, co jejich manželé odešli do důchodu; stěžují si většinou na nedostatek soukromí a autonomie a popisují tuto skutečnost jako „otravnou“ a „nepříjemnou“ (Harbert, Vinick, & Ekerdt, 1992).

V kontextu manželství tedy můžeme hovořit jak o interním konfliktu mezi rolí a identitou, tak i o střetu mezi identitami manželů.

4. 2. Příklad manželství *nure očiba*

Manželství *nure očiba* ilustrují oba tyto případy: současně dochází ke frustraci na straně mužů, kteří ztrácí svoje *ikigai*, a k nespokojenosti na straně žen, které nově musejí čelit jejich stálé přítomnosti ve svém okolí.

Odchod do důchodu je obzvlášť stresujícím zážitkem pro muže z generace *dankai no sedai* (1945-1947), kteří pracovali ve firmách v rámci systému celoživotního zaměstnání. Jen málo *sararímanů* z této generace v průběhu svých životů zažilo natolik komplexní změnu sociální role před tím, než odešli do důchodu (Leung, Zietsma, & Peredo, 2014). Zatímco jejich manželky, většinou

ženy v domácnosti, v průběhu svých životů zažívaly několik významných transformací, kdy musely přizpůsobovat svoje identity novým sociálním rolím: opuštění vlastní domácnosti v důsledku sňatku, narození dětí, jejich odchod z domova za účelem studia na univerzitě apod. Zároveň japonské ženy v domácnosti tradičně měly hodně zdrojů pro životní sebenaplnění, například péče o děti, domácí opravy, řízení rodinných financí a participace na aktivitách uvnitř komunity. Velké množství vlastních zdrojů identity a emocionální naplnění, kterého se ženě dostávalo od dětí, dávalo jí pocit nezávislosti na muži i přesto, že plnil roli *daikokubašira* – poskytovatele finanční podpory (Borovoy, 2005; Moore, 2010).

V kontextu daného fenoménu je tedy důležitá odlišná komplexita identit mužů a žen: ženská identita se jeví jako pluralitní, zatímco mužská je singulární a je vázána primárně na práci (Leung, Zietsma, & Peredo, 2014; Moore, 2010). Proto jsou muži mnohem citlivější na ztrátu svých *ikigai*, neboť nemají možnost je dále kultivovat a spolu s prací tak ztrácejí smysl života. Poukazuje to na represivní charakter norem maskulinity, které provozovali v průběhu svých životů. Šlo o institucionalizovanou a ve společnosti dominující podobu mužskosti, která nepřipouštěla její jiné formy a alternativní zdroje senenaplnění. V genderové teorii se tomuto konceptu říká hegemonní maskulinita. V její japonské podobě byl typický muž vnímán jako heterosexuální *daikokubašira*, jehož důležitou charakteristikou byl patriarchální názor na genderovou segregaci rolí v rodině. Ideální *daikokubašira* by měl své ženě dominovat (Hidaka, 2010).

Podle některých badatelů, právě tyto hodnoty jsou příčinou rozvodů *nure očiiba*. Samotná existence těchto rozvodů představuje tedy jistou výzvu tomuto genderovému konceptu a poukazuje na jeho nedokonalost a represivní charakter (Ibid.). Na rozdíl od identity *daikokubašira*, identita ženy je vnitřně různorodá a její sociální role poskytuje jí větší svobodu při výběru zdrojů pro formování vlastní osobnosti. Jen zřídka na otázku o svých zájmech japonské ženy v domácnosti odpovídají „*Jsem pouze žena v domácnosti*“ (Borovoy, 2005, 7).

V souladu s teoriemi, které byly zmíněny v předešlé podkapitole, chování

obou manželů je řízeno snahou zachovat si svoje stávající identity neměnnými. Zdá se ale, že případ *nure oči*ba není úplně typický a tato teorie je platná jenom pro část z těchto manželství; konflikt v takových rodinách nejčastěji spočívá právě v tom, že se muž snaží zaplnit svůj pocit prázdnoty na úkor identity své ženy. Právě proto tito muži dostávají označení „mokrých spadlých listů“: jelikož ztratili svůj jediný zdroj identity, pokoušejí se o nalezení nového, a to ve sféře, která jim z pohledu norem genderové segregace nepatří. To znamená, že jsou v určitém smyslu pružnější a ochotni adaptovat se na novou roli důchodce (Hidaka, 2010; Kumagai, 2006).

Průzkum, zaměřený na sebeidentifikaci mužů z generace *dankai no sedai*, porovnává zdroje jejich identity do odchodu do důchodu a po něm; muži měli vybrat z několika nabízených variant („Já jako člověk“, „Já jako manžel“, „Já jako otec a dědeček“, „Já jako člen komunity“ a „Já jako zaměstnanec“) svůj hlavní zdroj sebenaplnění. Podíl položky „Já jako manžel“ na celkovém počtu odpovědí se zčtyřnásobil (vzrostl z 5, 8 % na 21, 2 %), zatímco podíl varianty „Já jako zaměstnanec“ klesl z 65, 5 % na 8, 5 % (Hakuhódó, 2006¹). Na jednu stranu, můžeme interpretovat tento trend pouze jako prosté potvrzení skutečnosti, že po odchodu do důchodu mění se identita jedince; z jiného úhlu pohledu se tato tendence dá vysvětlit emocionální závislostí seniorů na svých ženách jakožto poskytovatelek mentální stability a fyzické pohody v období, kdy ztratili svoje *ikigai* – práci (Kumagai, 2014).

Studie potvrzují, že po odchodu mužů do důchodu jejich nezaměstnané manželky se mohou začít cítit omezeně, jelikož vnímají snahu mužů o participaci na společných aktivitách jako zásah do svého života. V tomto období muži začínají více participovat na domácí práci, kterou ženy považují za svoji oblast působení (Dorfman, 1992; Szinovacz, 2000). Problém v tomto případě však spočívá v tom, že musejí čelit odporu ze strany žen, které odmítají jejich snahy a řeší problém střetu identit rozvodem (Alexy, 2007; Aronsson, 2014; Kumagai, 2006; Kumagai, 2014; Moore, 2010). Je zároveň pozoruhodné, že podle výsledků

---

¹ Šetření se zúčastnilo 411 mužů ve věku 56-58 let.

průzkumu agentury Hakuhódó (2007²), uskutečněného přes Internet, 58, 8% žen z generace *dankai no sedai* považuje participaci manžela na domácí práci za nezbytnou podmínku pro svoji spokojenost v manželství. V rámci stejného šetření kolem 30 % mužů poznamenalo, že jsou ochotni naučit se vařit a podílet se na jiné domácí práci spolu se svými manželkami. Zdá se tedy, že některé páry skutečně spolupracují na řešení problémů volného času v období po odchodu muže do důchodu. Výsledky průzkumu taky odhalily, že v době těsně před odchodem muže do důchodu 40 % mužů a žen si začalo více myslet na svého partnera a chovat se vůči němu ohleduplněji. Avšak na otázku o tom, jestli spolu diskutovali svoje životy v období důchodu, 62, 4 % mužů odpovědělo kladně, zatímco na stejnou otázku souhlasně odpovědělo pouze 48, 6 % žen (Hakuhódó, 2007). Toto zjištění může poukazovat na jistou komunikační mezeru mezi dvěma pohlavími.

Zároveň existují případy, v rámci kterých muži v důchodu se již od začátku chovají v souladu s normami hegemonní maskulinity a vědomě odmítají spolupráci na domácí práci ve snaze zachovat si svoji identitu *daikokubašira*. Tito jedinci se vyznačují vyloženě patriarchálním pohledem na poměry moci v rodině a v některých případech i arogantním chováním vůči svým manželkám (Hidaka, 2010; Kumagai, 2006). Výzkumy prokazují, že autonomie ženy v rámci domácnosti může být negativně ovlivněna jejím mužem, který se snaží prosadit svoji roli na úkor jejích vlastních názorů a koníčků (Kumagai, 2006; Lock, 1993).

Můžeme tedy říci, že fenomén *nure očiiba* vzniká v důsledku nezdařilého pokusu o změnu *nebo* kontinuitu sociální role ze strany muže. Neúspěch je zapříčiněn jednak represivním charakterem jeho identity *daikokubašira*, jednak genderovou segregací rolí mezi mužem a ženou. Odchod do důchodu se jeví jako událost, která testuje schopnost obou manželů se navzájem přizpůsobit a vzdát se části své identity za účelem záchrany manželství. V tomto případě je důležitá oboustranná ochota muže a ženy komunikovat, což, jak již víme, pro některé z nich se může jevit jako problém. Ženy *sararímanů*, kteří již odešli do důchodu, jsou vystavěny značnému omezení vlastní autonomie a nutnosti vyjednávat se

---

² Šetření se zúčastnilo 298 mužů a 286 žen ve věku 57-61 let.

svými muži novou podobu pravidel, kterými se bude řídit jejich domácnost. Z internetového průzkumu agentury Hakuhōdō (2004³) vyplývá, že 40 % Japonek ve věku 50 let a více oznamují depresi z vyhlídky odchodu svých mužů do důchodu, což poukazuje na psychickou náročnost této události pro ženy. S tímto trendem souvisí jev, který dostal název „syndrom muže v důchodu“.

4. 2. 1. Syndrom muže v důchodu

Syndrom muže v důchodu je koncept, který odkazuje k psychologickému napětí, které pociťují ženy v důsledku přítomnosti manželů, již odešli do důchodu. V Japonsku se první zmínky o tomto syndromu datují již 80. lety 20. století, kdy některé ženy z velkých měst začaly hlásit symptomy deprese, nespavost a zvýšenou nervozitu od doby odchodu jejich manželů do důchodu (Bertoni & Brunello, 2014). Fenomén začal být popularizován v médiích teprve v 90. letech, a to na pozadí již rozvinuté společenské diskuze o tzv. „mužské otázce“ a nespokojenosti žen v jejich manželstvích. Problém vztahů mezi japonskými seniory je dodnes diskutován převážně skrze prizma tohoto syndromu a média mají tendenci popisovat značně extrémní případy rodinných nesouladů. Sociální krátkodobé a dlouhodobé důsledky syndromu muže v důchodu jsou značně přeháněny, za což jsou japonská média kritizována ze strany společenskovědních výzkumníků (Kumagai, 2006).

Ačkoliv vliv médií na hodnotové orientace společnosti a jejich schopnost ovlivnit chování jedinců se jeví jako obtížně měřitelné, zdá se, že starší Japonci jsou si vědomi změn v moderním rodinném uspořádání a mají z nich velké obavy (Alexy, 2007). Alexy (2007, 183) uvádí v Japonsku populární domněnku, že *„ženy opustí své muže, jakmile k tomu budou mít možnost, hned jak našetří dostatek peněz“*. Iwao (1993) komentovala problém rozvodu v důchodovém věku popisem případu, kdy žena opustila svého manžela v ten samý den, kdy odešel do důchodu. Je potřeba ale mít na vědomí, že rozvod je pro manželky mužů

---

³ Šetření se zúčastnilo 234 mužů a 234 žen ve věku 54-58 let.

v důchodu velmi seriózní záležitosti, ve kterou vyústí jenom závažné případy syndromu muže v důchodu. Oda (2009) zjistila, že pro většinu starších žen (včetně těch, které trpí syndromem muže v důchodu) termín „rozluka“ ve vztahu k jejich manželstvím znamená „smrt jednoho z manželů“, nikoli „rozvod“. Na otázku, jestli zohledňují rozvod jako možnost vyřešení svých rodinných problémů, ženy nejčastěji odpovídaly záporně. Hlavními příčinami, které by jim v tom mohly zabránit, jsou nedostatek osobních financí a sociální stigma, spojené s rozvodem (Ibid.). Příčiny, které ženy uvádějí, vyvolávají pocit, že v rozvodu jim překáží spíše externí podmínky, než jejich vlastní principiální rozhodnutí. Je taky možné, že se ve svém chování tyto ženy řídí snahou o zachování vlastní identity (v souladu s teorií kontinuity), tedy neochoty se potýkat se změnami, které je nevyhnutelně čekají po rozvodu. Zdá se tedy, že statistický výskyt rozvodu ve starším věku neodráží skutečnou významnost problému *nure oči*ba pro japonskou společnost; avšak otázka, jestli by se tyto ženy rozvedly se svými muži v případě, kdyby měly potřebné podmínky, zůstává otevřená.

Zároveň některé respondentky vyjádřily názor, že ženy, jež se rozvádí se svými muži-důchodci, jsou egoistické a bezohledné vůči svým manželům, kteří pracovali dlouhá léta v náročných podmínkách, aby podpořili svoje rodiny (Ibid.). Z těchto zjištění můžeme odnést potvrzení toho, že rozvod v důchodovém věku je skutečně vzácným dopadem syndromu muže v důchodu. Zdá se tedy, že při studiu tohoto fenoménu je potřeba hledat nějaké specifické tendence v chování obou jedinců, jejichž manželství se rozpadlo. Z toho, co jsme již zjistili, vyplývá, že obzvláště náchylné k tomu jsou páry, které nejsou ochotné spolupracovat na přetvoření vlastních identit a celkově se adaptovat na nové rodinné poměry, vzniklé po odchodu muže do důchodu. Prohlubuje to již existující negativní dopady syndromu muže v důchodu na spokojenost ženy v manželství a ohrožuje tak celistvost jejich svazku.

Syndrom muže v důchodu nejčastěji postihuje starší hospodyňky ze střední třídy, jejichž manželé byli před odchodem do důchodu zaměstnanci velkých firem. Ženy z této společenské vrstvy si v průběhu svých životů užívaly finančního blahobytu a většinou byly vysokoškolsky vzdělány. V případě, že před

uzavřením manželství pracovaly, po sňatku byly motivovány svými šéfy opustit pracoviště, aby se staraly o děti a manžela (Bertoni & Brunello, 2014; Oda, 2009).

Jak jsme si již ozřejmili v předešlé kapitole, japonské ženy v domácnosti měly hodně zdrojů pro životní sebenaplnění a disponovaly velkou autonomií, která dovolovala jim vytvořit vlastní každodenní rozvrh. S odchodem jejích mužů do důchodu se všechno najednou mění: nově musejí přizpůsobovat svoji denní rutinu nově vzniklým požadavkům ze strany manželů, kteří nejsou schopni se postarat sami o sobě. Hodně žen bývalých *sararímanů* poznamenalo, že se cítí omezovány ve vlastním domě, jako kdyby byly někým sledovány. Jedna z respondentek z kvalitativního výzkumu Ody popisuje svoje prožitky následovně:

„Mám pocit, že [můj manžel] se mi pořád dívá přes rameno... [...] Když se vrací domu kolem jedné hodiny, musím mít pro něj připravený oběd. Takže se můj vlastní rozvrh musí pozměnit v souladu s časem, kdy je ochoten se najíst. [...] Jsem pronásledována vařením po celý den.“ (Oda, 2009, 31)

Manžel stejné respondentky se po odchodu do důchodu začal podílet na domácí práci, avšak dělá to takovým způsobem, že ona lituje svého rozhodnutí požádat ho o pomoc: *„Můj manžel dělá domácí práci strašně rychle. Jen se vrhá na úkol a plní ho v tempu, které mě znervózňuje, i když vím, že není kam spěchat.“* (Oda, 2009, 31)

Situace této ženy je prakticky vzorovým příkladem popisovaného syndromu: od té doby, co její manžel odešel do důchodu, místo společného užívání si volného času musí čelit nové fyzické a psychické zátěži. Syndrom muže v důchodu tedy negativně ovlivňuje schopnost ženy zachovat si svoji autonomii, aby mohla žít stejným způsobem, jako předtím. Na její straně nemožnost kontinuity obvyklého životního stylu vyvolává deprivaci, která následně vyúsťuje v konflikt mezi manžely (Bertoni & Brunello, 2014; Oda, 2009). Zdá se tedy, že po odchodu muže do důchodu nastupuje krizové období, kdy vzniká napětí při reorganizaci povinností v rámci domácnosti. Postoj muže k tomuto problému očividně ovlivňuje průběh a konečný dopad syndromu na jeho

manželku a naším úkolem je tedy identifikovat problémové vzorce chování, jež se mohou stát příčinou rozvodu v důchodovém věku.

4. 2. 2. Komunikační problémy párů

Starší muži často nejsou ochotni uznat, že odchod do důchodu nějakým způsobem ovlivnil jejich manželství a celkovou spokojenost jejich žen se svými životy. Na otázku o možných problémech nebo stávajících konfliktech s manželkami větší část respondentů z výzkumu Ody (2009, 32) odpovědělo, že „*není o čem mluvit*“. Naproti tomu, ženy byly mnohem otevřenější diskuzi o své nespokojenosti a projevech syndromu muže v důchodu, což ještě jednou poukazuje na komunikační mezeru mezi manžely – zdá se, že se navzájem neposlouchají a nerozumí potřebám druhého; v takovýchto podmínkách je skutečně obtížné najít řešení pro podobný rodinný konflikt, jelikož vzájemná ochota manželů spolupracovat se jeví jako hlavní faktor stability svazku (Kumagai, 2014; Oda, 2009).

Studie odhalují, že starší japonští muži jsou obecně spokojenější ve svých manželstvích, než jejich ženy. Zároveň došlo ke zjištění, že důvěrné konverzace s manželem jsou významným faktorem pro spokojenost žen v manželství, zatímco u mužů tomu tak není. Je pozoruhodné, že v rámci stejného šetření byla objevena větší emocionální závislost starších Japonců na svých manželkách, než žen na svých mužích (Okabayashi & Hougham, 2014). Tato fakta poukazují na genderovou segregaci očekávání mužů a žen od svých partnerů, což může mimo jiné vysvětlovat jejich komunikační problémy. Jiný výzkum genderových vzorců komunikace mezi japonskými seniory si kladl za cíl prokázat vztah mezi spokojeností v manželství a subjektivním pocitem štěstí. Výsledky jsou poněkud rozporuplné: pro ženy, jež nejsou natolik emocionálně závislé na svých manželech, platí přímý vztah mezi spokojeností v manželství a subjektivním štěstím, zatímco pro muže tato zákonitost neplatí. Tato tendence se dá vysvětlit tím, že muži, již jsou spokojení s péčí svých manželek, si jí v průběhu času

přestávají všímat a vnímat jako něco vzácného; zatímco jejich manželky, které ani neočekávají od svých mužů podporu, jsou šťastné, když ji dostanou (Ibid.).

Možným vysvětlením těchto potíží v komunikaci mezi muži a ženami je kulturologický koncept *išin denšin* [vzájemné pochopení beze slov], jenž se jeví jako klíčový pro pochopení vztahů uvnitř japonských manželských párů. Tento komunikační vzorec je obzvláště důležitý pro porozumění dynamiky dlouhotrvajících manželství, jelikož se předpokládá, že mezi staršími manžely v průběhu času vzniká hluboké citové pouto (Borovoy, 2005; Iwao, 1993). Většina mužů z výzkumu Ody (2009) popisuje svůj vztah s manželkami jako *išin dótai* [jednota dvou duší a těl], která vyústuje v to, že pár sdílí jednu identitu. Tito starší muži obvykle vyjadřovali názor, že neverbální komunikace je důležitější, než slovní, a symbolizuje intimitu jejich vztahů s manželkami.

Borovoy (2005) poukazuje na psychologickou a fyzickou náročnost konceptu *iššin dótai* pro ženy, kterým často chybí pocit, že jejich péče o domácnost je skutečně oceňována, jelikož nedostávají od svých mužů žádné gesto vděku. Starší ženy vyjadřují potřebu v explicitnějších, slovních projevech uznání svých snah, což je problémem pro většinu *daikokubašira*, tradičně určujících citovou složku rodinného života pro ženy (Hidaka, 2010; Oda, 2009). V rámci stejného výzkumu byli muži požádáni o to, aby slovně popsali svoje ženy; část respondentů řekla, že neví, jak mají odpovědět na podobnou otázku, zatímco jiní popsali své manželky jako „tradiční ženy v domácnosti“ (Oda, 2009).

Dá se předpokládat, že neochota starších mužů uznat negativní vliv jejich stálé přítomnosti doma na své manželky je spojena s myšlením *iššin dótai*: zdráhají se tedy uznat, že jejich manželství neodpovídá tomuto ideálu. Vzhledem k reakcím žen se přesvědčení jejich manželů o sdílení identit jeví jako poněkud idealistické a represivní ve svých důsledcích, jelikož zvětšuje psychologickou zátěž žen. Názory mužů vypadají jako neslučitelné s represivní identitou *daikokubašira*, jehož exkluzivní pozice chlebodáře v rámci rodiny byla zaručována systematickou genderovou segregací rolí a identit. Můžeme usoudit, že po odchodu do důchodu se skutečně odehrává velká změna v identitě jedinců

a muži začínají být více orientováni ve svém chování na své ženy. Avšak jako pravděpodobnější se jeví předpoklad, že emocionální a fyzická závislost mužů na svých manželkách existovala vždycky, ale po odchodu do důchodu se stává obzvlášť zjevná.

Po odchodu do důchodu se hodně mužů snaží vypořádat se ztrátou své identity zaměstnance a omezeními, které přináší zhoršující se zdravotní stav. V důsledku pocitu duševní zmatenosti a marných pokusů o nalezení nové identity se často uzavírají do sebe a začínají být rodinně orientováni. Aktivně hledají společnost svých manželek a chtějí si spolu s nimi užívat aktivit, které jim dříve nebyly dostupné (Moore, 2010; Oda, 2009). Dcera jednoho z bývalých *sararímanů* popisuje situaci, ve které se ocitl její otec po odchodu do důchodu, následovně:

„Vzpomínám si na první rok poté, co tatínek odešel do důchodu. On a máma se pořád hádali. Táta říkal: „Chci, abychom všechno dělali spolu, Masako. Chci se podívat s tebou na film. Chci jít s tebou na večeři.“ Ve skutečnosti je tedy láskyplný romantik, ale dokud neodešel do důchodu, rodiče nic nedělali spolu jako pár. Myslím si, že poté, co tolik let nic nedělali spolu, je pro ně velmi těžké najít čas pro společné aktivity.“ (Moore, 2010, 73)

Zdá se tedy, že po odchodu do důchodu může dojít k objevení jiné strany osobností manželů a jejich pozitivní kvality, jež dříve nebyly zjevné, mohou pomoci zlepšení partnerských vztahů. Potvrzuje to dřívější tezi o represivním charakteru mužské sociální role *daikokubašira*, v rámci které musel v průběhu dospělého života potlačovat své vlastní aspirace a touhy. Po odchodu do důchodu tedy dochází k jejich osvobození, které ale zároveň může být svazující pro jeho manželku.

Mezi staršími muži a ženami skutečně existují velké rozdíly v názorech na to, jak by měl vypadat život mužů po odchodu do důchodu. Muži většinou vnímají svůj důchod jako období svobodné od povinností, kdy si budou moci konečně užívat svého života. Popisují ho jako „čas pro zábavu“ („*asobi no džikan*“) (Oda, 2009, 36). 61, 1 % mužů poznamenalo, že po odchodu do důchodu se chtějí věnovat především svým vlastním zájmům, nikoli vstupovat do

veřejných interakcí; 55, 6 % vyjádřili ochotu trávit období důchodu doma a již nikdy nepracovat. Na rozdíl od mužů, ženy považují za nezbytné udržování většiny jejich vnějších sociálních vztahů vně domácnosti (60, 3 %) a 73, 5 % z nich chce, aby se jejich manželé-*sararímani* dále angažovali v podnikatelském životě (oproti 44, 4 % mužů ve stejné položce). Obecně tedy lze stanovit, že starší muži si přejí bezstarostný a klidný život v důchodu (61, 5 %), zatímco jejich manželky chtějí, aby byli aktivnější a trávili čas mimo domácnost (53, 4 %), což není nikterak v rozporu s našimi dosavadními zjištěními a aspiracemi obou pohlaví. Zároveň muži považují hledání nových zájmů (52, 1 %) a společné aktivity s manželkami (47, 4 % oproti 33 % u žen) za nejdůležitější oblasti života, kterým by měli věnovat více času po odchodu do důchodu. Prioritou žen byla pomoc ze strany manželů při domácích pracích (41 %) a 38, 5 % chce, aby si jejich muži našli nějaký nový zájem (Hakuhódó, 2004).

Zdá se tedy, že ženy očekávají od svých manželů více pomoci, než muži jsou ochotni poskytnout. Zároveň ženy jsou méně ochotny participovat se na společných aktivitách se svými manžely. Možným vysvětlením je skutečnost, že na ně nemají čas a chuť, jelikož vykonávají domácí práce samostatně i poté, co jejich manželé odešli do důchodu. Postoj těchto mužů vypadá jako poněkud bezstarostný a idealistický, což může přispívat k nespokojenosti žen v jejich manželstvích a motivovat je k rozvodu.

Pomoc v domácích pracích skutečně může přispět ke spokojenosti žen s jejich muži a snížit tak riziko rozvodu (Kumagai, 2014; Oda, 2009). I když se někteří muži snaží pomoci svým manželkám a projevují zájem o učení se domácím pracem (Hakuhódó, 2007), hodně žen tuto iniciativu odmítá. Považují ji za ohrožení svého statusu „dobré ženy v domácnosti“ a některé poznamenávají, že kvalita domácích prací jejich mužů není postačující (Oda, 2009). Můžeme tedy uzavřít, že dynamika vztahů uvnitř starších japonských párů záleží na mnoha individuálních predispozicích jedinců, již je tvoří: existují muži *nure oči**ba*, kteří se pokoušejí najít své nové *ikigai* v trávení času se svými manželkami, ale jsou jimi odmítnuti; zároveň existují muži, kteří již zpočátku odmítají jakoukoli participaci na domácí práci i přesto, že jejich manželky jsou ochotny

spolupracovat a budou šťastné, když se jim dostane ocenění za jejich snahy. Pro všechny případy těchto rodinných konfliktů je společným jmenovatelem nevyvážená autonomie manželů a nevzájemnost jejich snah o vypořádání se z novými životními poměry. Obzvláště důležitá je tedy rovnováha mezi osobními (soulkromí, vlastní koníčky, trávení času s kamarády) a sdílenými (společné socializační aktivity) složkami života manželů (Oda, 2009).

Hidaka (2010) uvádí příklady životních příběhů mužů, kteří se úspěšně adaptovali na nové životní podmínky po důchodu. Většina respondentů prohlásila, že klíčovým faktorem pro úspěšnou životní transformaci je vyhledání nějakého koníčku, který by se mohl stát pro ně novým *ikigai*. Velká část mužů z generace *dankai no sedai* po oficiálním odchodu do důchodu v 60 letech pokračovala v práci v soukromých firmách, což bylo řešení, které podporovaly jejich manželky. Jeden z mužů popisuje svoje pocity takto:

„Je pro mě lepší mít nějakou práci. Mám víc času, než kdykoli předtím, ale nevím, jak ho využít. Pracoval jsem jak blázen, a teď práci nemám. Je mi z toho špatně. [...] Není to o penězích. Jen chci pracovat.“ (Hidaka, 2010, 170)

Na druhou stranu, někteří muži z této generace si dokázali najít hodně koníčků a jiných aktivit v komunitních centrech (*kóminkan*), a proto větší část dne tráví mimo domov. Taková strategie se ukazuje být příznivá pro jejich vlastní spokojenost s životem a spokojenost jejich manželek, což snižuje pravděpodobnost rozvodu *nure očiha*. Studie potvrzují, že participace na aktivitách uvnitř komunity (např. prevence kriminality, odstraňování následků povodní a zemětřesení apod.) snižuje symptomy deprese, jež jsou hlášeny ze strany mužů v důchodu. Pro ženy zároveň platí, že participace na mnoha produktivních sociálních rolích, jim působí menší psychologickou zátěž v porovnání se situací, kdy vykonávají jenom domácí práce (Bertoni & Brunello, 2014; Hidaka, 2010; Oda, n.d.; Sugihara, Sugisawa, Shibata, & Harada, 2008).

Avšak vyhledání nového *ikigai* pro některé muže není zdaleka tak jednoduché: existují rubriky v novinách a sbírky příběhů, pojednávajících o životech mužů, kteří po odchodu do důchodu usilují o nalezení nového životního smyslu. Vyprávějí o dlouhých obdobích nudy a stresu, která následovala po

odchodu do důchodu, a pokusech a omylech, kterých se dopustili v průběhu hledání nových *ikigai* (Nakano, 2005). Někteří muži trpí zdravotními potížemi, které nevyhnutelně doprovází proces stárnutí. Jsou znepokojeni svým zhoršujícím se zdravotním a finančním stavem, který jim může zabránit v participaci na aktivitách mimo jejich domácnosti. Zvyšuje se tak riziko, že se stanou *nure očiiba* – někým, kdo je fyzicky a emocionálně závislý na své manželce. (Oda, 2009).

Závěr

V rámci této práce byla řešena výzkumná otázka o příčinách a společenských dopadech rozvodů v důchodovém věku v Japonsku. Při jejím řešení jsem vycházela z premisy klasické teorie studia rozvodovosti: fenomén rozvodu nemůže být zkoumán odděleně od norem, které platí ve společnosti, ale má být vnímán jako jejich produkt, jehož podoba se aktivně vytváří a mění v průběhu času (Goode, 1966; Ochiai, 1997). Proto je velká část této práce věnována makrosociálnímu kontextu fenoménu *nure očiba*, a to zrodu společenské diskuze a legislativním úpravám života japonské rodiny ve 20. století.

Společenská diskuze o problému rozvodů v důchodovém věku se začala rozvíjet až na počátku 90. let 20. století, kdy v Japonsku trvale rostla míra rozvodovosti. Média reflektovala hodnotové změny, ke kterým v této době docházelo. Časopisy a noviny diskutovaly společenskou úlohu *sararímanů* za nových ekonomických podmínek 90. let, kdy docházelo k postupnému rozkladu systému celoživotního zaměstnání. Zároveň se v mediálním prostoru začala věnovat větší pozornost otázce citového naplnění žen ve svých manželstvích, kterého se jim od mužů-*sararímanů* nedostávalo. Hodně žen se začalo se svými muži rozvádět. Od 90. let 20. století se tedy obětí rozvodu stává starší muž, který se připravuje odejít do důchodu a nečekaně dostává od své ženy návrh na rozvod. Důležitým zjištěním je, že se oslabilo společenské stigma, spojené s rozvodem, a došlo zároveň k převzetí iniciativy směřující k rozvodu do rukou ženy.

V druhé kapitole této práce jsme zjistili, že rodiny *sararímanů* z generace *dankai no sedai* (1945-1947) jsou nejvíce náchylné k rozvodům *nure očiba*. Natolik věkově a stratifikačně vymezena skupina obyvatelstva poukazuje na to, že příčiny těchto rodinných nesouladů je potřeba hledat v specifických podmínkách, kterým manželé z této generace byly vystaveni.

Zjistili jsme, že problém rozvodu v důchodovém věku má své kořeny v poválečném období, kdy se v Japonsku, stejně jako po celém světě, začal tvořit

nový rodinný systém. Nové uspořádání rodinných vztahů by mělo odpovídat ekonomickým podmínkám doby, a proto stát zavedl příslušná opatření pod heslem „muži pro práci, ženy pro rodinu“. V jeho rámci byla mužům předurčena úloha jediného živitele rodiny, zatímco ženám role „strážkyně krbu“, anebo pečovatelky o domácnost. Ekonomická situace země vyžadovala rychlou obnovu, čemuž měla napomoci třída tzv. *sararímanů* – zaměstnanců velkých firem. Jejich životní styl byl podřízen zájmům podniku a pracovní podmínky těchto mužů, charakterizované heslem „7-11“ (práce od 7 ráno do 11 večer) se jeví jako značně represivní. V poválečném období se workoholismus a práce přesčas stávají v Japonsku sociální normou. Giddens (2012, 116) popisuje workoholismus jako „omamný zážitek“: práce tlumí všechny ostatní aspirace jedince a zabraňuje tak mimo jiné vytvoření emocionálního pouta s rodinou. Tato silná vazba mužů na práci vedla k utvoření identity *daikokubašira*, která se ve společnosti chápala jako synonymická s mužstvím. Tato institucionalizovaná podoba mužskosti nepřipouštěla jiné její formy a zdroje sebenaplnění, v čemž se projevil její represivní charakter.

Oproti mužské, ženská identita byla vázána na domácnost a děti. Poskytování emocionální a fyzické péče muži a dětem a vykonávání domácích prací se tak stalo exkluzivní doménou žen-hospodyněk, do které by jejich muži neměli zasahovat. Zároveň je velmi důležité, že žena v průběhu života většinou participovala na mnoha jiných aktivitách, zejména v rámci vlastní komunity; měla tak více možností pro utvoření vnitřně rozmanité identity a provozování koníčků, než její manžel, jehož sociální participace se omezovala na práci. Genderová segregace tedy našla odraz nejen v jejich životních stylech, ale i v životních orientacích – *ikigai*: zjistili jsme, že ačkoliv muži považovali za hlavní zdroj sebenaplnění svoji práci a rodinu, chápali svoji úlohu v rodině především z hlediska poskytovatele finanční podpory. Podoba vztahů mezi manžely spíše připomínala vzájemnou materiální závislost, než intimní partnerství. Tato jejich charakteristika může vysvětlovat skrytou křehkost manželství *nure očiba*.

Všechna tato zjištění nám posloužila jako nezbytný základ pro studium samotného fenoménu *nure očiba*, jelikož krize sociálních rolí a identit, která se odehrává po odchodu muže do důchodu, se jeví jako hlavní příčina těchto

rozvodů. Pro zkoumání přeměn identit starších mužů a žen je tedy důležité vědět, jakou mají podobu a v čem se vzájemně odlišují.

Zjistili jsme, že v případě manželství *nure očiba* jde o oboustranné pokusy manželů o kontinuitu nebo změnu sociálních rolí. Odhalili jsme různorodé vzory chování starších mužů a žen, kteří se vyrovnávají s odchodem muže do důchodu. Někteří muži se vyznačují patriarchálním pohledem na segregaci rolí v rodině a odmítají participaci na domácích pracích, a to i přesto, že by je k nim jejich manželky rády motivovaly. Zvětšuje se tak fyzická a psychologická zátěž žen, což je může motivovat k rozvodu.

Zároveň existují případy, kdy se muž snaží aktivně participovat na aktivitách společně se svojí manželkou (včetně domácích prací), ale žena jeho snahy odmítá. Motivace žen jsou též různorodé: některé poznamenávají, že kvalita domácích prací jejich mužů je příliš špatná, aby s ní byly spokojeny; jiné ženy se obávají, že jejich muž je připraví o jejich exkluzivní úlohu v domácnosti.

Mimo jiné, zvýšená přítomnost muže doma působí ženě značné nepohodlí a může se stát příčinou vzniku tzv. syndromu muže v důchodu, jehož nejhorší případy pak také motivují ženy k rozvodu. Pro všechny případy manželství *nure očiba* je společným rysem nevyvážená autonomie manželů a nevzájemnost jejich snah o vypořádání se s novými životními poměry. Obzvláště důležitá je tedy rovnováha mezi osobními a sdílenými složkami života manželů. Dá se toho dosáhnout vyhledáním koníčků nebo aktivit mimo domácnost; někteří muži přitom pokračují v práci, aby se tak vyhnuli osudu *nure očiba*. Pravděpodobnost rozvodu se také zvyšuje v případě, že muž je nemocný nebo finance rodiny nedovolují, aby se podílel na jakékoli aktivitě mimo domácnost.

Na úplný závěr této práce je potřeba poznamenat, že rozvody v důchodovém věku v Japonsku stále jsou spíše výjimkou. Zdá se tedy, že i přes všechny potíže a komunikační problémy, popsané v této práci, většina starších japonských párů úspěšně zvládá tuto životní transformaci.

Seznam použitých zdrojů

- Adams, K. A. (2012). Japan: The Sacrificial Society. *Journal of Psychohistory*, 40(2), 89–100.
- Alexy, A. (2007). Deferred benefits, romance, and the specter of later-life divorce. *Contemporary Japan [Japanstudien]*, 19, 169–188.
- Aronsson, A. S. (2014). *Career Women in Contemporary Japan: Pursuing Identities, Fashioning Lives*. Routledge.
- Atchley, R. C. (1989). A continuity theory of normal aging. *The Gerontologist*, 29(2), 183–190.
- Bertoni, M., & Brunello, G. (2014). Pappa Ante Portas: The Retired Husband Syndrome in Japan. *IZA Discussion Papers*.
- Borovoy, A. (2005). *The Too-Good Wife: Alcohol, Codependency, and the Politics of Nurturance in Postwar Japan*. University of California Press.
- Chan, R. K. H., & Hayashi, K. (2010). Gender Roles and Help-Seeking Behaviour: Promoting Professional Help among Japanese Men. *Journal of Social Work*, 10(3), 243–262. <https://doi.org/10.1177/1468017310369274>
- Ding, C., & Zhao, X. (2011). Urbanization in Japan, South Korea, and China: Policy and Reality. Retrieved from <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780195380620.01.0001/oxfordhb-9780195380620-e-40>
- Dorfman, L. (1992) Couples in retirement: division of household work. In M. Szinovacz, D. Ekerdt, & B. Vinick (Eds.), *Families and retirement*. (159-173). Newbury Park: CA: Sage. DOI: 10.4135/9781483325354
- Fitzgerald, J. (2017). *Foundations for Couples' Therapy: Research for the Real World*. Routledge.
- Giddens, A. (2013). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. John Wiley & Sons.
- Goode, W. J. (1966). Family disorganization. In *Contemporary social problems* (479–552). New York: Harcourt, Brace and World.
- Hakuhódó. (2004). [Tisková zpráva]. *Preliminary Report on Survey of Baby-Boomer Couples' Perceptions of Retirement*. Převzato 4. 5. 2017 z: http://www.h-hope.net/english/knowledge_box/repo0409/index.html

Hakuhódó. (2006). [Tisková zpráva]. *Boomers Look for New Challenges - Survey of Baby-Boomer Men's Dreams: A Life of Adventure After Retirement*. Převzato 4. 5. 2017 z: http://www.h-hope.net/english/knowledge_box/repo0606/index.html

Hakuhódó (2007). [Tisková zpráva]. *Baby-Boomers Heading into Retirement 3: Spousal Relations*. Převzato 4. 5. 2017 z: http://www.h-hope.net/english/knowledge_box/repo0708/index.html

Hall, W. (2000). Yearning for lifelong learning: Desire for self-improvement in Japan presents major business opportunities. *J@pan Inc.* 41-42.

Harbert, E. M., Vinick, B. H., & Ekerdt, D. J. (1992). Analyzing popular literature: emergent themes on marriage and retirement. In J. F. Gilgun, K. Derry, & G. Handel (Eds.), *Qualitative methods in family research*. (263-278). Newbury Park, CA: Sage.

Hidaka, T. (2010). *Salaryman Masculinity: The Continuity of and Change in the Hegemonic Masculinity in Japan*. BRILL.

Institute of Population and Social Security Research. (2012). *Population Statistics of Japan 2012*. Tokyo: National Institute of Population and Social Security Research. Převzato 10. 3. 2017 z: <http://www.ipss.go.jp/p-info/e/psj2012/PSJ2012.asp>

Isono, F. (1964). The Family and Women in Japan. *Sociological Review*, 12(1), 39.

Iwao, S. (1993). *The Japanese Woman: Traditional Image and Changing Reality*. Free Press.

Johnson, C. C. (1984): The retired husband syndrome. In: *The Western Journal of Medicine* 141(4), 542–545.

Kim, J. E., & Moen, P. (2002). Retirement Transitions, Gender, and Psychological Well-Being: A Life-Course, Ecological Model. *The Journals of Gerontology: Series B*, 57(3), P212–P222. <https://doi.org/10.1093/geronb/57.3.P212>

KULIK, L. (2001) Marital relationships in late adulthood: synchronous versus asynchronous couples. *International Journal of Aging & Human Development*, 52, 323-339. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2190/7N22-5MUC-4MVC-NCQQ>.

Kumagai, F. (2006). The fallacy of late-life divorce in Japan. *Care Management Journals*, 7(3), 123–134. <https://doi.org/10.1891/cmj-v7i3a004>

Kumagai, F. (2014). *Family Issues on Marriage, Divorce, and Older Adults in Japan: With Special Attention to Regional Variations*. Springer.

Lebra, T. S. (1984). *Japanese women: constraint and fulfillment*. Honolulu : University of Hawaii Press.

Lee, K. S., Tufiş, P. A., Alwin, D. F., & Teachman, J. (2010). Separate Spheres or

Increasing Equality? Changing Gender Beliefs in Postwar Japan. *Journal of Marriage and Family*, (1), 184.

Leung, A., Zietsma, C., & Peredo, A. M. (2014). Emergent Identity Work and Institutional Change: The "Quiet" Revolution of Japanese Middle-Class Housewives. *Organization Studies*, 35(3), 423–450. <https://doi.org/10.1177/0170840613498529>

Lock, M. (1993). Ideology, Female Midlife, and the Greying of Japan. *Journal of Japanese Studies*, 19(1), 43-78.

Mathews, G. (2005). Can a "real man" live for his family? In N. Suzuki & J. E. Roberson (Eds.). *Men and Masculinities in Contemporary Japan: Dislocating the Salaryman Doxa*. (109-125). Routledge.

McLelland, M., & Dasgupta, R. (2005). *Genders, Transgenders and Sexualities in Japan*. Routledge.

Ministry of Health, Welfare, and Labor. (2017). *Wagakuni no Džinkodótai: Heisei 27-nen made no Dókó* [Populační statistika Japonska: trendy do roku 2015]. Převzato 15. 3. 2017 z: <http://www.mhlw.go.jp/toukei/list/dl/81-1a2.pdf>.

Moore, K. L. (2010). Marital Infidelity of Older Japanese Men: Interpretations and Conjectures. *Asian Anthropology*, 9, 57–76.

Murakami, N. (2015). Changes in Japanese industrial structure and urbanization: evidence from prefectural data. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 20(3), 385–403. <https://doi.org/10.1080/13547860.2015.1054166>

Nakano, L. Y. (2005). *Community Volunteers in Japan: Everyday Stories of Social Change*. Psychology Press.

Ochiai, E. (1997). *The Japanese family system in transition: a sociological analysis of family change in postwar Japan*. Tokyo: LTCB International Library Foundation.

Ochiai, E. (2014). Leaving the West, rejoining the East? Gender and family in Japan's semi-compressed modernity. *INTERNATIONAL SOCIOLOGY*, 29(3), 209–228.

Oda, A. (2009). Autonomy, Reciprocity And Communication In Older Spouse Relationships. *ResearchGate*, 25–53.

Okabayashi, H., & Hougham, G. (2014). Gender differences of social interactions and their effects on subjective well-being among Japanese elders. *AGING & MENTAL HEALTH*, 18(1), 59–71.

O'Rand, A. M., Henretta, J. C., & Kreckler, M. L. (1992) Family pathways to retirement. *Families and Retirement*, 81-98. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.4135/9781483325354.n5>.

Roberson, J. E., & Suzuki, N. (2005). *Men and Masculinities in Contemporary Japan: Dislocating the Salaryman Doxa*. Routledge.

Sekiguchi, S. (2010). Confucian Morals and the Making of a "Good Wife and Wise Mother": From "Between Husband and Wife there is Distinction" to "As Husbands and Wives be Harmonious." *Social Science Japan Journal*, (1), 95.

Siebert, D. C., Mutran, E. J., & Reitzes, D. C. (1999) Friendship and social support: the importance of role identity to aging adults. *Social Work*, 44(6), 522-533.

Sugihara, Y., Sugisawa, H., Shibata, H., & Harada K. (2008). Productive Roles, Gender, and Depressive Symptoms: Evidence From a National Longitudinal Study of Late-Middle-Aged Japanese. *Journals of Gerontology: Series B*, (4).

Sveningsson, S., & Alvesson, M. (2003). Managing managerial identities: Organizational fragmentation, discourse and identity struggle. *Human Relations*, 56, 1163-1193.

Szinovacz, M. E. (2000) Changes in housework after retirement: a panel analysis. *Journal of Marriage and Family*, 62, 78-92. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2000.00078.x

Takeda, H. (2008). The Political Economy of Familial Relations: The Japanese State and Families in a Changing Political Economy. *Asian Journal of Political Science*, 16(2), 196-214. <https://doi.org/10.1080/02185370802204156>

Vogel, E. F. (1971). *Japan's New Middle Class; the Salary Man and His Family in a Tokyo Suburb*. University of California Press.

Vogel, S. H. (1986). Toward understanding the adjustment problems of foreign families in the college community: the case of Japanese wives at the Harvard University Health Services. *Journal of American College Health: J of ACH*, 34(6), 274-279. <https://doi.org/10.1080/07448481.1986.9938950>

West, M. D. (2011). *Lovesick Japan: Sex, Marriage, Romance, Law*. Cornell University Press.

Zunz, O., Schoppa, L., & Hiwatari, N. (2002). *Social Contracts Under Stress: The Middle Classes of America, Europe, and Japan at the Turn of the Century*. Russell Sage Foundation.

Rejstřík japonských termínů

<i>daikokubašira</i>	chlebodárec
<i>dankai no sedai</i>	první poválečná generace (1945-1947)
<i>džukunen rikon</i>	rozvod v důchodovém věku
<i>ikigai</i>	zdroj sebenaplnění
<i>išin denšin</i>	vzájemné pochopení beze slov
<i>išin dótai</i>	jednota dvou duší a těl
<i>katei</i>	domácnost
<i>nure očiba</i>	„mokrý spadlý list“; muž v důchodu
<i>rjósaí kenbo</i>	„dobrá manželka, moudrá matka“
<i>sararíman</i>	zaměstnanec firmy
<i>sengjó šufu</i>	žena v domácnosti
<i>šakai</i>	společnost; veřejnost

